

РОЛЬ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТІВ У ЗАСВОЄННІ БІБЛІЙНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті на матеріалі збірки проповідей І. Галятовського „Ключ розуміння” досліджено значення і роль сакральних текстів у засвоєнні українською мовою фразеологізмів біблійного походження, зокрема акцентовано на лінгвістичній роботі проповідника, яка цьому сприяла, та простежено їх подальшу долю.

Ключові слова: фразеологізми біблійного походження, Біблія, барокова проповідь, українська мова XVII ст.

Василий Денисюк

Роль сакральных текстов в усвоении библейской фразеологии

В статье на материале сборника проповедей И. Галытовского „Ключ разумения” исследованы значения и роль сакральных текстов в усвоении украинским языком фразеологизмов библейского происхождения, в частности акцентировано на лингвистической работе проповедника, которая этому способствовала, и прослежена их последующая судьба.

Ключевые слова: фразеологизмы библейского происхождения, Библия, барочная проповедь, украинский язык XVII в.

Vasyl Denisyuk

A role of sacral texts is in mastering of biblical phraseology

In the article on material of collection of sermons I. Galyatovskogo „Key of understanding” is traced value and role of sacral texts in mastering by Ukrainian of phraseological units of biblical origin, in particular it is accented at linguistic work of preacher, which assisted it, and their further fate is traced.

Key words: Bible phraseological unit, Bible, baroque sermon, Ukrainian language 17th century.

Дослідження лексичного складу української мови – найбільш динамічного її шару – завжди є актуальними. Особливо це стосується тих груп лексики, які через ідеологічний курс держави були обмеженими в ужитку і, відповідно, табуєваними в лексикологічному й лексикографічному опрацюванні. Такою групою за радянської доби була й релігійна лексика, кодифікація якої в загальномовному словнику була незначною і практично не ремаркована. У цьому відношенні дещо вирізнялися дослідження фразеологічного складу української мови, де значний пласт стійких одиниць визначався як біблійний, євангельський. Тлумачили такі фразеологізми і як крилаті вислови біблійного походження. Зрозуміло, що при генетичній класифікації фразеологізмів не можна було їх оминати та й підручники з української мови для вищої школи в розділі „Фразеологія” також одним із джерел формування фразеологічної системи називали Біблію. Ці мінімальні вкраплення в дослідженні біблійної фразеології яскраво характеризують радянську епоху, про яку, зокрема про лінгвістичні напрацювання у студіюванні мови релігійних текстів, Л. Полюга написав: „Українська мовознавча наука має велику заборгованість перед богослов'ям, бо через об'єктивні причини в Україні були заборонені мовознавчі дослідження, пов'язані з релігійною тематикою” [7, с. 243]. Прикро, але й нині констатуємо малий відсоток включення фразеологізмів біблійного походження в українські лексичні та фразеологічні словники. Докладно ж їх розглянули А. Коваль та В. Коптілов у книзі „Крилаті вислови в українській літературній мові” (1975) [3] (однак тут ще помітно вплив радянської ідеології), А. Коваль у праці „Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові” (2001) [4]. Відомості про 250 біблійних фразеологізмів подано в короткому словнику-довіднику „Фразеологізми біблійного походження” (2007) [9]. Функціонування окремих фразеологізмів біблійного походження на діяхронному зрізі проаналізувала Л. І. Коломієць [5, с. 516–519]. Багато висловів із Біблії (*удержати руку, прах(ъ) земны(й) о(т) ног(ъ) о(т)расати, не преткнеши о камен(ъ) ноги* та ін.) О. Суховій засвідчила в ораторсько-проповідницькій прозі Варлаама Ясинського [8]. Біблійні фразеологічні одиниці з компонентом *око* в українській мові XVI–XVII ст. стали об'єктом дослідження В. Денисюка [1].

Біблія як витвір книжності мала великий вплив на формування лексико-фразеологічної системи багатьох мов, зокрема й української. Про появу біблійних фразеологізмів в українській мові А. Коваль писала: „Протягом століть, починаючи з часів хрещення Київської Русі, окремі слова, словосполучення і речення переходили з Біблії у розмовну мову народу. Спочатку це були, мабуть, більш або менш точні цитати, якими мовці підтверджували слушність своїх думок або заперечували чийсь – у разі потреби. Поступово такі цитати все далі відходили від того тексту, з якого були взяті, набували розширеного, переносного, образного значення” [4, с. 9].

Метою нашої статті стало з'ясування ролі сакральних текстів, зокрема проповіді, яка здавна була потужною зброєю в поширенні віри, у проникненні і засвоєнні українською мовою біблійної фразеології. Джерельною базою дослідження стала збірка казань Іоанікія Галятовського „Ключ розуміння”. Адже шлях, яким біблійні фразеологізми потрапляли в українську літературну і народнорозмовну мову, не завжди був безпосереднім із Біблії. До таких джерел, без сумніву, зараховуємо Євангелія, апостольські послання, а також проповіді, читані під час церковної служби. Згадаймо також і те, що Псалтир – одна з релігійних книг – був відомий мало не кожному українцеві, який вивчав за ним грамоту і знав, очевидно, не один фрагмент із нього напам'ять.

В арсеналі сучасної української літературної мови нараховується близько двохсот стійких лексичних одиниць, які своїм джерелом мають Святе Письмо – зібрання сакральних текстів, у яких для всього християнського світу виписано Боже одкровення. Атрибутив *сакральний* (від лат. *sacrum* – священна річ, дія) – який стосується релігійного культу й ритуалу (СІС, с. 510) – в цьому значенні для релігійної сфери розширює свою семантичну структуру, оскільки слугує не тільки для номінації власне Біблії, а об'єднує всі ті тексти, які є базовими у віровизнанні і віровизначенні, а також входять до церковного богослужіння. Сакральні тексти, якщо йдеться про християнство, потрапили до нас із Візантії у другій половині X ст., тобто відправною точкою вважаємо 988 р. Переклади Святого Письма, євангелій у списках набули значного поширення (не торкаємося питань насадження християнської віри), чому сприяла, очевидно, побожність ще українців-язичників, чиї сакральні писемні тексти, напевне, загинули під час початкового етапу християнізації. Саме тому можемо стверджувати, що ядром киеворуської писемності були сакральні тексти християнської тематики, які продовжили займати найвагоміше місце в ієрархії літературних текстів і в добу українського Середньовіччя, коли поширений церквою канон стабільності, що запобігала його змінам та редагуванню, почав руйнуватися під впливом європейського реформаторського руху, який у XVI ст. через Польщу дійшов до України (першим перекладом сакрального тексту тогочасною українською літературно-писемною мовою стало Пересопницьке євангеліє (1556–1561)). Відповідно, похитнувся і канон священнослужителя, місія якого тепер полягала не лише у традиційному веденні служби, тобто максимально точному роз'ясненні Слова Божого без додавання власних ідей, а в збереженні віри у прихожан, насадженні через тлумачення релігійних текстів християнських чеснот. Тому однією з важливих вимог, які ставилися перед проповіддю, була її доступність, дохідливість для слухачів, з одного боку, та інформативність, насиченість знаннями з різних галузей знань – з іншого. Це вимагало від проповідника неабиякої ерудиції та творчості у складанні проповіді, яка зі стандартизованого канонічного тексту поступово перетворювалася на компілятивну працю, насичену прикладами з історії, байками, уривками з інших художніх творів, дійові особи чи автори яких були відомими на той час. Тож українська барокова проповідь XVII ст. визначальними своїми рисами мала компілятивність та інтелектуалізацію.

Такі проповіді складав і Іоанікій Галятовський – автор збірки казань „Ключ

розуміння”, який був твердо переконаний, що вагоме, якщо не головне, місце при складанні казання має посісти Святе Письмо. І. Чепіга – дослідниця творчості проповідника – писала: „І. Галятовський наголошує на тому, що слово проповідника повинно не розходитися зі словом божим, а тому радить вибирати тему проповіді з текстів святого письма, свої думки підкріплювати цитатами з цього ж джерела. Крім біблії, рекомендується використовувати матеріал житій святих, церковних учителів – Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Афанасія Феодорита, Іоанна Дамаскіна, Єфрема тощо. Особлива ж увага звертається на моральне виховання слухачів. І. Галятовський перелічує добродіїв, які повинен виховувати проповідник у прихожан. Крім звичних християнських „цнот” – виконання релігійних обрядів, молитов, говінь й т. ін., – всілякого наслідування й вихваляння, на думку письменника, гідна людина, яка твердо дотримується православної віри, готова до кінця життя боронити рідну вітчизну і православну віру, жертвувати на церкву і шпиталі, викупляти полонених з неволі тощо. Це те, що диктувалося вимогами часу. Так пристосовувалися засади християнської моралі до потреб живої дійсності” [10, с. 13].

Відомий російський дослідник Д. Лихачов про специфіку цитування давніми книжниками так відгукнувся: „Чим авторитетніше коло творів, з яких складаються письменником „квіти” його стилю, тим сильніше вони настроюють читача на благочестивий лад своєю звичною піднесеністю, тим легше викликають вони благоговіння і свідомість висоти описуваного” [6, с. 106]. Безсумнівно, Біблія була і буде залишатися найавторитетнішим джерелом ще довгі роки. Це яскраво ілюструють і досліджувані гоміліїні твори.

Уміле вплітання в канву проповіді біблійних ремінісценцій дозволяло І. Галятовському не відходити від церковних канонів, насаджувати християнське віровчення, разом з тим за допомогою ефекту отримання нової інформації, нових знань використовувати її просвітницький потенціал. Зазвичай проповідник у використанні фрагментів-цитат зі Святого Письма послуговувався церковнослов'янською мовою, проте досить часто оформлення слів і конструкцій наближалось до української народнорозмовної мови XVII ст.

У цьому аспекті можемо говорити, що тогочасна українська мова засвоювала з Біблії вислови незалежно від того, з прямим чи переносним значенням їх було вжито. Натомість свідомість українця приймала їх у готовому вигляді чи переосмислювала, надаючи нових конотацій і значень. Причина цього проста: активне функціонування народних відповідників, конкуренції яким поки не могли скласти біблійні фразеологізми через строкатість форми. Ця конкуренція – порівняння спричинилася до перебудови книжної форми, яка з часом набувала лаконічності, в багатьох випадках – ритмічності.

Не останню роль тут відігравала і постать проповідника – людини, яка відшуковувала потрібні форми та шляхи подання біблійного тексту. Врахуємо й те, що казnodія – представник мінімум двох мовних кодів, а це вже змінювало ставлення до нього з боку прихожан. Переключення з одного коду на інший допомагало не просто перекласти уривок зі Святого Письма, а виконати складну лінгвістичну роботу – правильно його розтлумачити, дібрати саме той приклад, який найкраще ілюструє його суть.

З одного боку, великим позитивом уже є те, що проповіді насичені цитатами з Біблії, саме тими, які містили тоді ще нефразеологізовані чи частково фразеологізовані словосполучення, хоч і часто повторювані майже без зміни вихідної форми. Проте таке словосполучення І. Галятовський робив домінантою цитати, розгортаючи навколо неї широкий коментар, насичений прикладами. Коментування дозволяло Іоаннію Галятовському вести проповідь з урахуванням бінарних опозицій „тут” : „там”, „зараз” :

„колись”, коли звичайним людям, присутнім на службі, наводився випадок із життя відомих історичних осіб, які займали високі щаблі влади у своїх країнах, але через негідні вчинки не змогли потрапити до Царства Небесного. Так проповідник вирівнював ситуацію: створена людьми ієрархія в суспільстві нівелювалася рівністю перед Богом. Коментар ставав знаком наведеної у прикладі ситуації, дозволяв вивести словосполучення за межі цитати, таким чином закріплюючи за ним конкретний зміст. Життєва практика українців використовувала отримане від коментування стійке словосполучення для номінації подібних ситуацій, поступово продовжуючи віддаляти фразеологізовану одиницю від біблійно-релігійного значення її етимона.

Так, розмірковуючи про мінливість світу, життя людей у ньому та наслідки їх діяльності, Іоаникій Галятовський для підкріплення своїх думок використовує взяте зі Святого Письма словосполучення *тма кромъшиня*, напр.: *Моремъ называест(ъ)сѧ свѣтъ, в(ъ) которомъ неводомъ ал(ъ)бо сѣт(ъ)ю, словомъ бжѣимъ, многихъ людей ап(с)тлове уловили, навер(ъ)нувши до вѣры хр(с)тіанскои, а гды прійдетъ край морѧ, конецъ свѣта, на той часъ добрыи хр(с)тіане приимъты будутъ в(ъ) сосуды, то естъ в(ъ) обители нб(с)ныи, а злыи извергут(ъ)сѧ вонъ, въ тму кромъшинюю* (с. 68; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Галятовський І. Ключ розуміння / І. Галятовський / підг. до вид. І. П. Чепіги. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 53–211). У наведеному фрагменті автор ужив словосполучення *тма кромъшиня* автономно, без цитації з Біблії. Тут воно вступає в антонімічні відношення зі словосполученням *обители нб(с)ныи*, таким чином номінуючи пекло й реалізуючи відповідну семантику. Цю стійку одиницю українські фразеографічні праці не кодифікують. Про її біблійне походження знаходимо відомості в книгах А. Коваль та В. Коптілова „Крилаті вислови в українській літературній мові” [3, с. 280], А. Коваль „Спочатку було слово” [4, с. 203], словнику-довіднику „Фразеологізми біблійного походження” [9, с. 29]. Автори історико-етимологічного „Словника російської фразеології” кодифікують фразеологізм *тма кромешная* з ремаркою *книжн.*: „1. Повна, безпросвітна, густа темрява. 2. Невігластво, неосвіченість” та наводять три гіпотези його появи в російській мові, зокрема й через церковнослов’янський переклад тексту Євангелія від Матвія (22, 13), де кромішньою тьмою названо пекло (СРФ, с. 578).

Глибоко розуміючи стану нерівність суспільства, візуальним виразником якої насамперед виступає наявність багатства (гроші, пишні будинки та ін.), І. Галятовський пробує вирішити цю світську проблему шляхом протиставлення: життю багача протиставляється життя звичайної людини з притаманними їй християнськими чеснотами. Проте в Іоаникія Галятовського вона отримує й інше вираження – крізь призму багатства: багатим бути добре, погано невміло використовувати багатство та жити тільки задля нього. Про це свідчать приклади з проповідей, де заможні люди потрапляли до Царства Небесного за добродійності, власне – за вміле користування своїми грішми: вони засновували школи, будували лікарні, церкви, давали милостиню та ін. І. Галятовський завершує кожен текстовий мікроблок цитатою, яка окреслює – підсумовує – символізує негативну роль багатства в житті людини: я – вивищуюся над іншими, багатство – мій бог, усе – для власного багатства. Таким чином проповідник показує, що джерелом зла людини є не саме багатство, а те, що вона може зробити його головною метою свого життя, марно, в сенсі духовності, проживаючи роки. Казнодія для цього використовує біблійні інтенції, які й нині вживаються з таким же значенням, причому часто – з негативною конотацією: *Еще и длѧ того не могутъ богатыи долго на свѣтѣ жити, бо они фрасуют(ъ)сѧ, же не мають где богацтва своего ховати. Такій былъ оный богачъ, которому зродила нива, tedy онъ фрасовальсѧ, же не мѣлъ где збожѧ зобрати и ховати, и мовил(ъ): „Что сотвору яко не имамъ где собрати плодовъ моихъ”. На остатокъ и длѧ того не могутъ богатыи долго на свѣтѣ жити, бо они ω(т) бѣа*

*ω(т)далают(ъ)сѧ, а служатъ маммонѣ, то естъ богац(ъ)твамъ своимъ. Южъ богатыи люде маммону, богацтва свои, за бѣа мають(ъ), которымъ служатъ, а бѣа, створителѧ своегѧ, покидають. Такъ мовиль Хс̃: „Не можете бѣу работати и маммонѣ” (с. 88). Звертає на себе увагу те, що І. Галятовський, використовуючи синонімічний потенціал дієслів *служити* і *работати*, в мікротексті вживає церковнослов'янський варіант біблійного вислову та його народнорозмовний відповідник, який у такій формі відомий і сучасній українській мові [3, с. 157; 4, с. 184; 9, с. 38]. Проте „Фразеологічним словником української мови” кодифіковано, зважаючи на поданий ілюстративний матеріал, новий, індивідуально-авторський, варіант цієї стійкої мовної одиниці – *бог Мамона облутав (поплутав) „Хто-небудь захопився справами власної вигоди, наживи”* (ФСУМ, с. 38). Російські дослідники фіксують фразеологізм із ремарками *книжн. та несхвально „турбуватися про багатство, віддаватися грубим, плотським насолодам”*, також джерелом його вважаючи вислів з Євангелія від Матвія (6, 24) (СРФ, с. 366).*

Тему багатства і правильного його використання проповіднику допомагають розкрити й інші вислови, зокрема *легше верблюду крізь голчане вушко пройти, аніж багатому в Царство Небесне ввійти*, напр.: *Нерозумне поступилесь и ты, богачу, которому Хс̃ мовиль: „Иди продай имѣніѧ своѧ и роздай нищымъ”. Ты, почувши тые слова, прискорбень былъ еси, же мѣлесь стѣжаніѧ многа, бо и тобѣ ω(т)казалъ Хс̃: „Удобіє вел(ъ)буду и сквозѣ иглини уха пройти, нежели богату в(ъ) ир(с)твіє бжїє в(ъ)нїйти”* (с. 92); *Такъ мовить Хс̃: „Удобіє велбуду сквозѣ иглинѣ уши пройти, нежели багатому въ ир(с)твіє бжїє в(ъ)нїйти”* (с. 145). На перший погляд, може скластися враження, що І. Галятовський словами Ісуса Христа закликає багатих вирівняти ситуацію матеріальної нерівності шляхом перерозподілу своїх багатств із бідними. Однак це не так. За цитованими словами криється інший підтекст: проповідник закликає заможних правильно розпорядитися нажитим багатством, щоб мати змогу ввійти до Царства Небесного. У цих словах простежуємо і своєрідний поділ на багатих і зажерливих, ненаситних. Очевидно, саме останнім Іоанікій Галятовський адресував євангельські слова.

А. Коваль, аналізуючи крилаті вислови біблійного походження в українській мові, відзначає, що цю синтаксичну одиницю почерпнуто з Євангелія від Матвія. Дослідниця пояснює суть перенесення: *вухо голки* – ворота в стіні Єрусалима, *верблюду* – корабельний канат. На думку мовознавця, вислів указує на неможливість досягнення чогось [4, с. 202]. Такої ж думки дотримуються й укладачі словника-довідника „Фразеологізми біблійного походження” [9, с. 36]. У сучасній українській мові ця конструкція збереглася, однак частіше вживаним є сконденсований, лаконічний варіант, який і кодифікують лексико- і фразеографічні праці: *пролізти (пройти) крізь вушко голки: „зробити, вчинити щось неймовірне, дуже складне для здійснення”* (СУМ, I, с. 791); *„зробити щось неймовірне, винятково складне”* (ФСУМ, с. 708). Укладачі „Словника російської фразеології” реєструють вислів з ремарками *книжн., інколи жарт. та значенням „про повну неможливість досягнення чи здійснення чого-небудь”*, указуючи на старослов'янське джерело, куди він потрапив з Біблії (Матвій, 19: 24; Лука, 18: 25) (СРФ, с. 74).

Засвоєнню біблійної фразеології, як уже відзначалося, сприяла копітка лінгвістична робота проповідника. Цей аспект діяльності Іоанікія Галятовського яскраво ілюструє використання ним „найвідомішого” (А. Коваль) вислову з Книги Екклесіяста *суєта суєт*, напр.: *Дла того мовить екклесіастесь, же по(д) слнцемъ на свѣтѣ „суєта суєтствъ и вслческа суєта”, прожность прожности и все прожность* (с. 124). Автор ужив вислів для змалювання марності витраченого часу для матеріального збагачення. До того ж глоса відображає мовну ситуацію в тогочасній Україні – проповідник використав польськомовний варіант *прожность прожности и все прожность*. Вислів набув значного

поширення, ввійшов до фразеологічного складу нової української мови, нині є активно вживаним. Він є одним з небагатьох фразеологізмів біблійного походження, кодифікований загальномовним (СУМ, IX, с. 829) та фразеологічними словниками (ФСУМ, с. 870; ФСУМ Ужченко, с. 200). Однак тільки у словнику В. Д. і Д. В. Ужченків указано, що вислів походить із Біблії. Відомості про нього знаходимо й у довідкових працях [3, с. 268; 4, с. 119; 9, с. 41]. Автори „Словника російської фразеології” подають його з ремаркою *книжн.* та значенням „про дріб’язкові турботи, про щось нікчемне, непотрібне, що не має цінності”, вказавши і джерело – Книгу Еклезіяста (1: 2) (СРФ, с. 558).

Реалізації задуму Іоанікія Галятовського слугують і інші контексти, в яких коментарі й цитати допомагають виробити в пересічного українця уявлення про праведне життя, напр.: *Хлѣбомъ естъ слово бжїе. Такъ мовилъ(ъ) Хс̃: „Не ѡ хлѣбѣ единомъ живѣть будетъ члѣкъ, но ѡ всакомъ глѣ, исходимъ изъ(ъ) устъ бжїихъ”* (с. 74); *Євномїй мовиль, же єдна вѣра бе(з) учинковъ можетъ збавити. Мы зась вѣримо, же бе(з) учинковъ(ъ) єдною вѣрою не можетъ(ъ) члѣкъ збавенѧ достигити, бо мовитъ(ъ) ап(с)лъ Іаковъ: „Яко же тѣло бе(з) духа мертво естъ, тако и вѣра бе(з) дѣлъ мертва естъ”* (с. 80); *Болвановъ(ъ) не казалъ бг̃ъ чинити: „Не сотвориши себѣ кумира”* (с. 81); *Тылко єще при вѣрѣ мѣймо добрыи учинки, бо вѣра безъ учинковъ нѣчого не важна, ведлугъ ап(с)ла Іакова* (с. 139), які поповнили фразеологічний склад сучасної української літературної мови.

Моральний клімат суспільства також став об’єктом пильної уваги І. Галятовського. Для вирішення цієї проблеми казнодія в текст проповіді включає вислів Ісуса Христа про моральну суть людини: *Называютъсѧ грѣхи сущемъ и бервеномъ. Такъ мовиль Хс̃: „Что же видиши сучецъ, иже въ оцѣ брата твоего, бервена же, иже естъ въ оцѣ твоємъ, не чуюши”. Презъ(ъ) сучецъ значитъ(ъ)сѧ грѣхъ малый, который мы у иншихъ людей видимо и осуждаємо ихъ; презъ(ъ) бервено значитъсѧ грѣхъ великій, которого мы у себе маючи, не видимо и себе добрыми, справедливыми чынимо* (с. 99). У сказаному, на думку А. Коваль, викладено таку моральну засаду: часом людина намагається не бачити власних вад, хоч вони можуть бути великими, а в інших помічати найменший недолік. На українському мовному ґрунті цей вислів став прислів’ям: *У чужому оці порошинку бачить, а в своєму і сучка недобачає* [4, с. 192–193]. Такі ж дані знаходимо у словнику-довіднику „Фразеологізми біблійного походження” [9, с. 28]. Укладачі „Словника російської фразеології” фіксують вислів з ремаркою *книжн.* і значенням „бачити дрібні недоліки в кого-небудь, не помічаючи своїх, набагато більших” та джерелом визначають євангельський текст (Матвій, 7: 3–5; Лука, 6: 41–42) (СРФ, с. 559).

Подобиємо в казаннях І. Галятовського контексти, коли один коментар логічно продовжує інший, при цьому кожен із них завершується цитатою з Біблії чи Євангелія. Прийом нанизування цитат підсилює сприймання слухачами гомілійного тексту, напр.: *Пытали Хр̃ста жыды, чи треба цесаревѣ дань давати, чи нѣ. Ѡ(т)казалъ Хс̃: „Принесѣте ми пѣнѧзъ(ъ), да вижду”. А гды принесли, пыталъ ихъ: „Чий обра(з) сый и написанїе”. Ѡ(т)казали: „Кесаревъ”. Теды Хс̃ мовиль: „Воздадѣте кесарева кесареви и бжїа бг̃ови”. Пѣнѧземъ естъ каждый члѣкъ, бо пѣнѧзъ робѧт(ъ) зъ(ъ) матерїи земной, зъ(ъ) мѣди, зъ(ъ) срѣбра, зъ(ъ) злота. Такъ члѣкъ зъ(ъ) землѣ естъ учиненый. На пѣнѧзѣ бываєть образъ цесарскїй, на члѣвцѣ(ѣ) находуетъсѧ образъ бжїй, бо мовиль самъ бг̃ъ: „Сотворимъ(ъ) члѣка по образу нашему и подобїю”* (с. 134). Цей контекст проповідник продовжує імпліцитним порівнянням звичайної людини зі святим, що створює у слухачів ефект усепослушності, а значить – правильності та праведності дій і вчинків: *Зачимъ каждый члѣкъ повиненъ ѡ(т)дати себе самого бг̃у на услуги его, поневажъ естъ*

пѣназемъ и носитъ на собѣ образ(з) бжїѣ. И стѣй Георгїѣ, будучи такимъ пѣназе(м) и маючи на собѣ образъ бжїѣ, ѡ(т)даль себе самого бѣу, которого Хс̄ бѣъ прїналь до нѣа, яко пѣназь, собѣ ѡ(т)даныи (с. 134). Традиція вживання біблійного вислову *Боже Богові, а кесареве кесареви* в українській мові має давні коріння. Історичні словники, які кодифікують мовну ситуацію в давній Русі („Старослов’янський словник”, „Словник давньоруської мови (XI–XIV ст.)”, „Матеріали” І. Срезневського), засвідчують його в перекладних релігійних текстах, не наголошуючи на стійкості конструкції та компонентів у ній. Це й природно, адже Святе Письмо тільки починало входити в культурно-освітній простір та свідомість українців. Очевидно, переплетіння питомої, язичницької, віри з християнською в поглядах на життя, вчинки спричинилося до виникнення в народному середовищі на базі біблійного вислову структурно однотипного варіанта *Бѣъ бѣговоє, а бѣсъ бѣсовое*, який наводить серед приповістей посполитих К. Зіновійв [2, с. 213]. Українські фразеографічні праці не кодифікують цієї стійкої одиниці. Відомості про її функціонування в сучасній українській мові зі значенням „віддати комусь належне” знаходимо в довідниках А. Коваль та В. Коптілова [3, с. 42–43], А. Коваль [4, с. 206–207]. Автори історико-етимологічного „Словника російської фразеології” вказують на церковнослов’янське походження вислову, реєструючи його з ремаркою *книжн.* та значенням „нехай кожен отримає за його заслугами, становищем у суспільстві, за рангом”” (СРФ, с. 259–260).

Інша мовна одиниця, що має своїм джерелом біблійний міф про створення людини, в церковнослов’янському варіанті, вжитому І. Галятовським: *Ан(ъ)тропоморфитове мовили, же бѣъ єсть телесный, маєть тѣло такъ же, якъ члѣкъ длѣ того, же мовиль бѣъ: „Сотворимъ члѣка по образу нашому и подобїю”* (с. 81), не фіксується сучасними лексико- і фразеографічними працями. Загальномовний словник української мови як стійку кодифікує частину давнього вислову *на подобу* – „на зразок, подібно до кого-, чого-небудь” (СУМ, VI, с. 750). Дещо з відмінними конотаціями зафіксовано цей вислів у довідниках А. Коваль і В. Коптілова (*творити за своїм образом і подобою* – „уявляти, створювати щось, виходячи з власних ідеалів”) [3, с. 271], А. Коваль (*на свій образ і подобу* – „коли йдеться про надзвичайну схожість”) [4, с. 15], „Фразеологізми біблійного походження” (*за своїм образом і подобою / творити за своїм образом і подобою* – „дуже подібне, схоже з кимсь або з чимсь; створювати когось або щось, виходячи з власних ідеалів, уявляти щось”) [9, с. 28]. У „Словнику російської фразеології” фразеологізм зареєстровано з ремарками *заст.* і *жарт.* та значенням „за яким-небудь зразком, беручи за приклад кого-, що-небудь” і вказівкою на його біблійне походження (Буття, 1: 26) (СРФ, с. 413).

Отже, фразеологізми біблійного походження становлять значний пласт фразеологічної системи української мови. Вони пройшли довгий шлях адаптації, що проявилось в їх фразеологізації, переосмисленні, набутті нових конотацій. Вагому роль у засвоєнні біблійних фразеологізмів у XVII ст. відіграла творчість проповідників, зокрема Іоанікія Галятовського, який для підкріплення своїх думок і суджень активно послуговувався найавторитетнішим джерелом – Біблією. Досить часто казnodія церковнослов’янський текст передавав наближено до народнорозмовної мови, виводив центри біблійних ремінісценцій за межі цитати, таким чином показуючи, що вони можуть уживатися автономно, зберігаючи значення етимона.

Лексикографічні праці

СРФ – Бирих А. К. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.

СІС – Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
ФСУМ Ужченко – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

Література

1. Денисюк В. Біблійні фразеологічні одиниці з компонентом *око* в українській мові XVI–XVII ст. / В. Денисюк // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 617–620.
2. Зіновійв К. Вірші. Приповіді посполиті / Зіновійв К. / підг. тексту І. П. Чепіги. – К. : Наук. думка, 1971. – 391, [1] с.
3. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові : Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – вид. 2-е, перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1975. – 335, [1] с.
4. Коваль А. П. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Коваль А. П. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
5. Коломієць Л. І. Традиційно-книжна фразеологія / Л. І. Коломієць // Історія української мови. Лексика і фразеологія / ред. кол. : В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 516–519.
6. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Лихачев Д. С. – 3-е изд., доп. – М. : Наука, 1979. – 359, [1] с.
7. Полюга Л. До питання про українську богословську термінографію / Л. Полюга // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2000. – Вип. 29. – С. 243–246.
8. Суховій О. О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Суховій Оксана Олександрівна. – К., 2002. – 255 с.
9. Фразеологізми біблійного походження : короткий словник-довідник / укладачі : Л. П. Будівська, З. С. Сікорська. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2007. – 76 с.
10. Чепіга І. П. „Ключ розуміння” Іоанікія Галятовського – видатна пам’ятка української мови XVII ст. / І. П. Чепіга // Галятовський І. Ключ розуміння / підгот. до видання І. П. Чепіга. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 5–51.